

Inbördeskriget i Spanien och tyska flyktingar i Sverige

Herbert Wehner

Herbert Wehner var högt uppsatt i KPDs (tyska kommunistpartiet) exilorganisation. 1936 befann han sig i Paris, och det var han som startade det internationella stödet med frivilliga i spanska inbördeskriget. Cirka 100 tyskar i Frankrike bildade Thälmann-brigaden i vilken senare de svenska frivilliga skulle delta.

Wehner skulle snart få lämna över ansvaret för Kominterns insatser i Spanien till rivaler om makten som Walter Ulbricht. Han blev kallad till Moskva januari 1937. Reinhard Müller skriver i sin bok ”Herbert Wehner – Moskau 1937” (2004) om de problem han mötte.

Under exilen i Moskva var Herbert Wehner kandidat till politbyrån för KPD (Tyska kommunistpartiet) utmanövrerad av Ulbricht. Han bodde på Hotel Lux 1937-41 med 300 andra internationella gäster på hotellet. Det är den stora terrorns år och NKVD kommer på nätterna och knackar på för att hämta till förhör i fängelset Ljublanka, varifrån många inte kommer tillbaka för att de blivit skjutna eller förvisade till Sibirien.

Enligt Müller är Wehner både ett offer och en föröware. Hans egna dagboksanteckningar från 1946, som han gav ut 1982, ger en förskönande bild. Müller hittar dokument från arkiv i Moskva och Berlin som kompletterar Wehners biografi. Förövaren Wehner med sina goda personkunskaper från Komintern är en informatör till Stalins hemliga polis om oppositionella grupper bland de tyska emigranterna. Han var kallad två gånger till förhör med NKVD men fick komma tillbaka till hotellet – vilket var ovanligt om man inte hade samarbetat och pekat ut partikamrater som skyldiga.

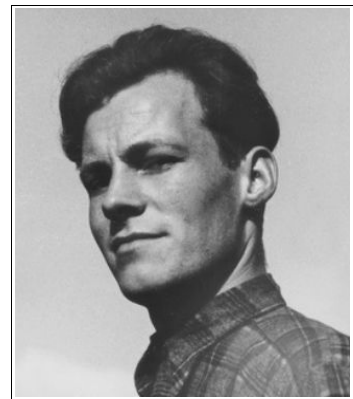
Wehner nämnde menar att han hade beskydd från Kominterns chef Dimitrov och andra högt upp i hierarkin och därför undgick ett värre öde. Han fick ett speciellt uppdrag som skulle ge honom chansen att lämna Moskva och komma bort från NKVDs direkta kontroll. Men det skulle ta lång tid. I februari 1941 lämnade han Moskva för att ta sig till Stockholm. Hans uppgift var att reorganisera det underjordiska arbetet i Tyskland och utföra en kontroll av de ledande partimedlemmarna i Stockholm. Man hade från Komintern varit missnöjda med trojkan Karl Mewis och andra i ledningen för att de misslyckats med att sända hemliga kurirer till Tyskland. Han skulle hamna i konflikt med både Karl Mewis och Rickard Stahlmann och andra på ledande poster. Den rapport som Wehner författade var starkt kritisk mot Mewis och hur arbetet sköttes, men rapporten kom aldrig fram till Moskva på grund av läget efter 22 juni -41 och inga åtgärder företogs.

Herbert Wehner lyckas hålla sig undan den svenska polisen i ett halvår, men blir arresterad förmiddagen den 18 februari 1942 i en lägenhet på Norra Stationsgatan. Men hade han begått något fel eller ville han avsiktligt bli arresterad? Han betraktades av partikamraterna som en förrädare som lämnat ut uppgifter som ledde till att fler blev arresterade och att Gestapo fick alla uppgifter och kunde kartlägga hela den underjordiska organisationen.

Willy Brandt

Willy Brandt var ansvarig i Norge för det arbete som bedrevs spanska inbördeskriget. Hans tal från 1937 är fortfarande en analys som mynnar ut i ett kritiskt stöd till folkfronten, men med en kritik och en analys av alla de krafter som ingick. Som flyktning fick han uppehållstillstånd i Norge ett halvår i taget, men det hindrade inte honom från att delta i politiskt arbete. Hans eget parti var vid denna tid SAP, det socialistiska arbetarpartiet, en vänsterpolitisk utbrytargrupp från socialdemokraterna.

Willy Brandt skickades ut på flera resor i Europa, och han lyckades utan att bli upptäckt av den tyska hemliga polisen bland annat ta sig till Berlin. För att få mer information om spanska inbördeskriget skickades han till Barcelona 1937, där han stannade flera månader.

Willy Brandt var inte bara kritisk mot Kominterns och det tyska KPD:s linje. Som medlem i SAP var han intresserad av POUM och syndikalister som stod emot Kominterns och Sovjetunionens inflytande i Spanien.

Kommunistpartiets taktik att förtala sina proletära motståndare och utöva blind terror och förföljelse mot dem, och undertryckandet förstör så småningom moralen och äventyrar den antifascistiska krigsinsatsen. Sådana metoder hotar att förgifta hela den internationella arbetarrörelsen. De hotar att vända försök till enad utveckling i spillror. I Spanien har dessa metoder redan effektivt satt en broms på den positiva utvecklingen av den anarkistiska massrörelsen och delvis har släppt lös en farlig reaktion.

Socialistpartiet dras med problem med fraktionsstrider, där CP (kommunistpartiet) försöker vinna kontroll mot en facklig enhet mellan UGT och CNT. Det är socialdemokraternas högerfraktion som

har lättast att samarbeta med CP.

Willy Brandts syn på POUM är mindre romantisk än den man hittar hos George Orwell: *Under de senaste månaderna har partiet tagit felaktigt ställning i praktiskt taget alla praktiska frågor. De flesta av POUM:s misstag är av ultravänster, sekteristisk sort. De representerar ett återfall i attityder som främjades av Komintern och under den ökända "Tredje perioden".*

Också den anarkistiska rörelsen kritiseras för att inte verka för någon bra linje: *På högerkanten finns en grupp, som i alla mål och syften har intagit en reformistisk hållning. Gruppen kring den nationella fackföreningen CNT är för närvarande av åsikten att revolutionen nu har misslyckats. Men samtidigt erkänner vi mest med fasa hur stora delar av den anarkosyndikalistiska rörelsen återvänder till föråldrade positioner, helt enkelt av bitter desillusion. Det för dem tillbaka till en opolitisk och decentraliserad hållning, som bara kan ge tro på idéer som "låt de andra utkämpa kriget, alltså efteråt gör vi revolutionen".*

Trots problemen uppmanar Willy Brandt till att man ska stödja Folkfronten och manar till enighet. Den norska och den svenska gräsrotsrörelsen för stöd till Spanien är omfattande och skickar stöd för att tillsammans bygga upp ett frontsjukhus och andra insatser. I Sverige är det advokaten och partistyrelseledamoten i SAP (Socialdemokraterna) Georg Branting som får till uppgift att vara ledare och internationell kontaktperson för den breda solidaritetsrörelsen med Spanien. Separat från denna fanns det en rekryteringsorganisation för frivilliga som ville strida i Spanien. Spanienhjälpen hade kontor på Västmannagatan 1 i Stockholm.

Paul Verner

Han var i Spanien under inbördeskriget, där han tjänstgjorde i kommandot för 15:e Internationella brigaden och var redaktör på "El Voluntaria". 1939 tog han sig till Sverige för partiets räkning. Han greps och hölls först häktad i Smedsbo 1940-1942 och därefter fängelse. Från 1943 arbetade han som metallarbetare i Sverige. Efter att han remigrerat till den östra delen av Tyskland 1946 (Sovjetzonen) blev han högt uppsatt i SED, stod nära Walter Ulbricht och var Erich Honeckers närmaste man.

Ernst Wollweber

Mellan 1936 och 1940 var Ernst Wollweber den ledande organisatören för den så uppkallade Wollweberligan. Organisationen hade en antifascistisk målsättning med inriktning på sabotage och kontakter med NKVD. Ligan hade medlemmar i Tyskland, Nederländerna, Belgien och Skandinavien. Gruppen utförde främst bombdåd med tidsinställda bomber mot fartyg från länder som understödde rebellsidan i det spanska inbördeskriget. Sprängmedlen till attentaten stals till stor del från svensk gruvdrift. Wollweberligan anses ha sprängt 16 tyska, 3 italienska och 2 japanska fartyg. Wollweber befann sig i Oslo under andra världskrigets inledning.

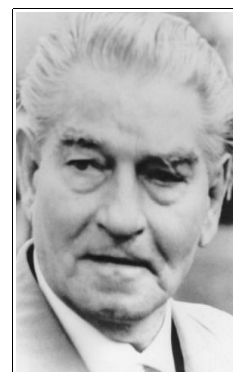
Den mest framgångsrika förgreningen av organisationen fanns i Norge, Osvaldgruppen som verkade för att störa malmexporten från Sverige till Nazi-Tyskland. Gestapo var på jakt efter honom och han försökte ta sig över till Sverige när Norge blev ockuperat 1940.

I maj 1940 greps Ernst Wollweber, som hade ett dåligt förfalskat pass, av svensk militär vid en kontroll vid Ottebols järnvägsstation. Eftersom han erkände allvarliga brott riktade mot svenska staten hamnade han i svenskt fängelse i stället för att utvisas – vilket räddade hans liv. Han hölls isolerad från andra tyska fångar. Både Tyskland och Sovjetunionen ville att han skulle utlämnas eller bli fri. Efter tre och ett halvt år den 15:e november 1944 hämtades han från Södertälje och fick flyga från Bromma i ett sovjetiskt militärplan.

De flesta av de sabotageaktioner som kunde härledas till Wollweber-gruppen skedde i Norge men kriminalkommissarie Erik Lönn i Sverige hittade sommaren 1941 nio personer i Kiruna. Bland dem fanns Johan Edvard Nyberg, en ledande anställd i Grängesberg som ansågs vara lojal. Nyberg, född i Tyskland, var inte bara skicklig inom elektroteknik, han sades också vara en av kommunisternas mest lojala anhängare. I hans hus hittade polisen en verkstad för tillverkning av tändmekanismer. Eftersom Nyberg också hade tillgång till Grängesbergsföretagets dynamitlager blev han en nyckelperson. Han erkände sig ha konstruerat helvetesmaskiner för att användas mot tyska fartyg.

Richard Stahlmann

Wollweber-organisationen rekryterades främst från dem som var engagerade i spanska inbördeskriget. I Spanien kunde kommunisterna utbilda sabotagespecialister. Chefen för dessa operationer var tysken Richard Stahlmann, utexaminerad från en specialskola inom den sovjetiska underrättelsetjänsten. Under hans befäl, 1:a bataljonen motorizado de guerrilleros, fanns det alltid 70 till 80 specialister, varav de flesta kom från Skandinavien. Närhelst Ernst Wollweber behövde nya människor vände han sig till Stahlmann. De två skulle senare arbeta nära varandra i DDR.

Richard Stahlmann befann sig i Skandinavien under hela kriget och lyckades undgå att bli upptäckt. Sabotage med tidsinställda bomber mot fartyg var deras specialitet och huvuddelen av aktiviteterna var i det ockuperade Norge. Men Stahlmann kunde ta sig inkognito på resor till Sverige och var tredje man i KPDs ledning efter Wehner och Mewis.

1939 fanns det Enligt Michael Scholtz 18 spanienfrivilliga tyskar som hade tagit sin tillflykt till Sverige och 40 som var registrerade för Rote Hilfe (Röda Hjälpen).

SKP var direkt inblandat i Moskvas krigföring i Spanien. Komintern beordrade de nationella partierna att rekrytera från 1936. Den 14 januari 1937 sände Moskva en ytterligare precisering av rekryteringsbehoven. Det svenska kommunistpartiet beordrades nu att organisera en propagandakampanj för frivilliga till Spanien. Men nu handlade det om officerare, underofficerare och soldater som helst skulle ha krigserfarenhet och samtidigt var politiskt pålitliga. Det framgår av citat från ett av många hemliga radiomeddelanden som sändes från Moskva till den hemliga SKP-stationen i Stockholm. De svenskar som rekryterades var inte bara ”frivilliga som stred i inbördeskriget på demokratins sida mot fascisterna”, utan var en del av Sovjets kamp mot ”trotskismen”.

Sthalmann hörde till den första gruppen som tog sig till den Sovjetockuperade zonen i oktober 1945 tillsammans med Karl Mewis, som hade bråttom med att säkra sin partikarriär och för alltid stämpla Herbert Wehner som förrädare. Med var också Rolf Hagge som avtjänade fängelsestraff i Sverige för sin medverkan i Wollweber-ligan liksom Adolf Baier. Båda med specialutbildning från Spanien.

Karl Mewis

1936 ledde Karl Mewis Den Norra Sektionen för det illegala KPD från Danmark. Mewis kom till Paris mot slutet av 1936. Han fick efterträda Franz Dahlem som chef för de internationella brigaderna i det spanska inbördeskriget 1937 till 1938. Från april 1937 var han i Barcelona som Kominternrepresentant, och deltog alltså i de utrensningar som riktades mot POUM och syndikalister/anarkister. Från maj 1938 var han chef för KPD i Prag.

Efter nationalsocialisternas ockupation av Tjeckien flydde han till Stockholm via Danmark. Där var Mewis chef för "KPD Centersektionen". Den nationella ledningen för KPD i Sverige skulle samordna illegal verksamhet i Tyska riket.

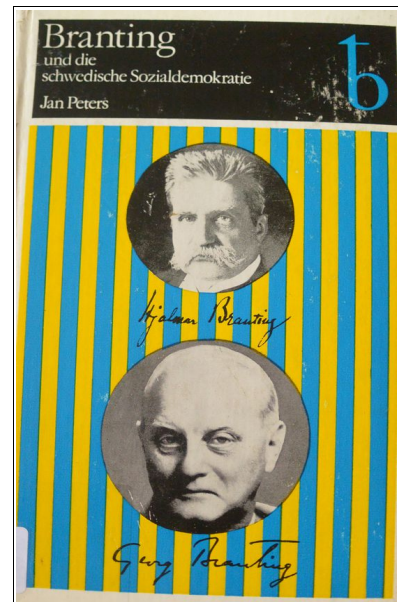
Det visade sig vara svårt att bygga upp ett nytt underjordiskt nätverk, och det är då Herbert Wehner får det dubbla uppdraget att göra en undersökning av Mewis arbete och själv ta över ansvaret genom att ta sig en i Tyskland och upprätta en underjordisk verksamhet i Berlin.

Det uppstår konflikter och dispyter mellan Karl Mewis och Herbert Wehner, något som får till följd en livslång fientlighet där Mewis påstår att Wehner är en förrädare som avslöjar sina partikamrater för den svenska hemliga polisen när han blir gripen. Efter att Wehner blivit gripen 18 februari 1942 dröjer det några månader innan ytterligare medlemmar blir gripna och placerade i speciella läger i Dalarna. Mewis arresterades 19 Augusti 1942 och var internerad i Smedsbo till sommaren 1943.

I samband med frigivningen från Smedsbo fick Mewis besök av två herrar just som han gjort rent i svinstian. Det visade sig vara socialminister Möller och statssekreterare Erlander, som släppte de tyska fångarena mot hederslöfte att de inte skulle arbeta mot Sverige.

Jan Peters

I DDR bedrevs det en mager forskning under strikt partikontroll om hur exilorganisationen fungerat i Sverige och om enskilda medlemmar. Jan Peters var knuten till DDR:s kulturcentrum i Stockholm och skrev i mitten av 70-talet en bok om den svenska socialdemokratin och dess ledare Hjalmar Branting. Men framför allt blev det en hyllning till sonen Georg Branting och hans insatser på vänsterflanken inom socialdemokratin. Boken innehöll ett pliktskyldigt avståndstagande från Herbert Wehner som dömdes ut som förrädare. Willy Brandt finns inte ens omnämnd, men han var heller aldrig medlem i KPD.

Peter Weiss

När Peter Weiss skulle ge ut tredje delen av sin bok "Motståndets estetik" i DDR 1982 fick Karl Mewis läsa boken i förväg och han blev mycket upprörd. Peter Weiss framställde honom som förrädare under sin verksamhet för KPD i Sverige under andra världskriget. Men det värsta var att den egentlige förrädaren (Herbert Wehner), enligt Mewis, rentvåddes. Trots att boken flera gånger hade getts ut i Västtyskland fick den planerade utgivningen svårigheter i DDR 1984 (efter Peter Weiss var död) när Stasichefen Erich Mielke beordrade en undersökning efter att politbyråmedlemmen Paul Verner reagerade mot att det fanns personer som betecknats som "arbetarklassens förrädare".